

מדאורייתא^{תנ"ט} ויש אומרים שאסור מדרבנן⁹⁷, ושערו מותר^{תפ"א}, ג' איסור דרבנן^{תפ"ב}, ד' אסור

אכילת בשר האדם, ובמסכת עור וצפרנים
שאלה: האם חכוסס עור וצפרנים עובר בכך איסור?
קנב. ויקרא יא, ב: "ואת החיה אשר תאכלו". באיסור אכילת בשר האדם, מצינו חמש שיטות בראשונים: א' איסור לאו מקל וחומר^{תנ"ט}, ב' איסור עשה ("ואת החיה אשר תאכלו", ולא הבא מכלל עשה – עשה, כדלהלן)^{תנ"ט} [ועורו: יש אומרים שאסור

את ערלת הזכרים שחוטכים בברית מילה בתור סגולה להולדת זכרים (משא"כ לדעת התוספות שאיסורו רק מדרבנן, ובוה ניכר שאינו בשר בהמה ולא יבוא להחליף). וכן החמיר בשולחן גבוה (ס"ק ז), שמי יקל נגד הרמב"ם ור"ן וכל המפרשים שאסורו באיסור תורה, ובשלמא אם היה לצורך רפואה, היה אפשר לסמוך על הפרי חדש (דלהלן הערה תפד) וסיעתו שהתירו, אבל לקיים סגולה שכלל אינה מוסמכת, בפרט שאין הנשים מזהירות בפריה ורביה, אין טעם להתירו. וכן אסורו בזבחי צדק (ס"ק ד), בן איש חי (ש"ב פרשת אמור, ה) וכף החיים (ס"ק יב). ועיין עוד בדרכי תשובה (ס"ק טו).

תנ"ט. הרמב"ם (מכתובות ס. ב) בשם ר"י הלוי (והובאו דבריו גם ברא"ה) כתב שבשר האדם אסור בלאו. וכן כתב הרמב"ם (מכתובות ס. ד"ה ולענין) בשם רבו הרא"ה שאף שיש שהתירו לגמרי, נראה שהוא אסור משום לאו מקל וחומר [שאם בעל חי אסור המטמא בטומאה קלה (רק במיתתו) – אסור באכילה, אדם שמטמא טומאה חמורה (אף מחיים כמו בגדה) – כל שכן שיאסר באכילתו], (וכדמוכח ממה שדרשו להתיר חלב ודם האדם, מוכח שבשר אסור, ולכן היה אמינא שהיוצא מן הטמא – טמא, וזה גופא חידש הפוסק שכאן לא אמרינן כן). וגם בלא זה הוא אסור משום 'אבר מן החי' (והרא"ה הובא גם במגיד משנה מאכ"א ב, ג. ועיין שם בהלכות אבל יד, כא. במנחת חינוך מצוה תנב ובקהילות יעקב חולין סי' ה), ולא התירה תורה אלא בדגים וחגבים. (ואולם הרמב"ן וסיעתו סברו שאין איסור אבר ובשר מן החי בדם). וגם בשו"ת הרשב"ש (סימן תקיח) כתב שלא יתכן להתיר בשר אדם, שהרי יש בו איסור אבר ובשר מן החי. [אבל האור שמח (מאכ"א ב, ג. ד"ה ובעיקר) חלק וכתב שאף שלגוי יש איסור אבר ובשר מן החי בדם, לישאל אין איסור זה (כמו שהוכיח שם), וממה שאמרו שאין דבר שאסור בגוי ומותר בישראל, מוכח שגם בישראל אסור משום העשה של בשר אדם כמו שכתב הרמב"ם. וגם שאר המפרשים דלהלן (הערה תקו) סוברים שאין איסור 'אבר מן החי' בדם].

תפ"א. בן איש חי (ש"ב אמור, ה) וכף החיים (עט, יא) דלהלן בטעם א', [אבל מה שצינו לשפתי דעת, דוא תמוה, שהרי שם דיבר על עור המת (כדלהלן בהערה תפט), ולא על עור החי. וגם מה שציין הכף החיים לשו"ת הרשב"א, שם דיבר על המת ולא על החי. (ועיין בשו"ת חיי הלוי ח"ה סה, ד)]. ובהמשך הבאנו עוד שלפעמים יש צדדים להקל בזה, אם העור יבש או שאינו ראוי למאכל וכדו'.

תפ"א. כף החיים (ס"ק יא) שאסור רק לאחר מיתה.

תפ"ב. תוספות (מכתובות ס. ד"ה יכול) והרא"ש שם (פ"ה סוף יט), ולכן אם פירש מותר (כמו שהתירו באכילת דם כשלא פירש). והמאירי (מכתובות שם ד"ה בשר) כתב שגם לגדולי המפרשים שמותר לגמרי, נראה שאסור מדרבנן, דאינו גרע מדם וחלב שמוותרים מדאורייתא, ולפעמים אסורים ממראית העין. וכן מבואר ברא"ש (מכתובות ה, יט) שחלב אדם ובשר אדם שלא פירשו אסורים ממראית העין שלא יחליפו בהמה טמאה, אבל חידש שבפירש מותר. גם הפרי מגדים (משב"ז ס"ק ג) כתב שהרא"ש והתוספות, הרמב"ן והראב"ד סוברים שאסור מדרבנן, ואף שהרמב"ן והראב"ד התירו, אבל הבין בדבריהם שאוסרים משום מצות פרוש (כדלהלן בהערה תפג), והחשיבוהו כדרבנן. ולפי זה שיטה ג' כאן שאסור מדרבנן היא אותה שיטה ד' דלהלן שאסור משום מצות פרישה.

תנ"ט. הרמב"ם (מכתובות ס. ב) בשם ר"י הלוי (והובאו דבריו גם ברא"ה) כתב שבשר האדם אסור בלאו. וכן כתב הרמב"ם (מכתובות ס. ד"ה ולענין) בשם רבו הרא"ה שאף שיש שהתירו לגמרי, נראה שהוא אסור משום לאו מקל וחומר [שאם בעל חי אסור המטמא בטומאה קלה (רק במיתתו) – אסור באכילה, אדם שמטמא טומאה חמורה (אף מחיים כמו בגדה) – כל שכן שיאסר באכילתו], (וכדמוכח ממה שדרשו להתיר חלב ודם האדם, מוכח שבשר אסור, ולכן היה אמינא שהיוצא מן הטמא – טמא, וזה גופא חידש הפוסק שכאן לא אמרינן כן). וגם בלא זה הוא אסור משום 'אבר מן החי' (והרא"ה הובא גם במגיד משנה מאכ"א ב, ג. ועיין שם בהלכות אבל יד, כא. במנחת חינוך מצוה תנב ובקהילות יעקב חולין סי' ה), ולא התירה תורה אלא בדגים וחגבים. (ואולם הרמב"ן וסיעתו סברו שאין איסור אבר ובשר מן החי בדם). וגם בשו"ת הרשב"ש (סימן תקיח) כתב שלא יתכן להתיר בשר אדם, שהרי יש בו איסור אבר ובשר מן החי. [אבל האור שמח (מאכ"א ב, ג. ד"ה ובעיקר) חלק וכתב שאף שלגוי יש איסור אבר ובשר מן החי בדם, לישאל אין איסור זה (כמו שהוכיח שם), וממה שאמרו שאין דבר שאסור בגוי ומותר בישראל, מוכח שגם בישראל אסור משום העשה של בשר אדם כמו שכתב הרמב"ם. וגם שאר המפרשים דלהלן (הערה תקו) סוברים שאין איסור 'אבר מן החי' בדם].

תנ"ט. רמב"ם (מאכ"א ב, ג. וכדלהלן), ר"ן (מכתובות כד: מדהר"ף סי' רעה), סמ"ג (לארין קכו, סוף לארין קלב), סמ"ק (מצוה רז), מגיד משנה (מאכ"א ב, ג), אורחות חיים (איסורי מאכלות, לד), כל בו (סימן קא), וקרבן אהרן (פרשת שמני דף סד). ומה שחלב אשה לא נאסר משום 'היוצא מן הטמא' – טמא' (בכורות ה), כי כלל זה נאמר רק באיסור לאו ולא באיסור עשה (מגיד משנה מאכ"א ב, ג. ושו"ת יד"ד עט, ד). ומה שבברייתא הביאו פסוק להתיר חלב אשה, היינו שזה גופא גילה הפוסק שבאיסור עשה אין את הכלל של היוצא מהטמא טמא. ועיין עוד בתירוץ הר"ן שם. והריטב"א בכתובות שם הוכיח מזה גופא כנוכח בהערה תעז). **וכן כתב בביאור הגר"א** (שם) שבגמרא (כריתות כ:): שאמרה אוציא דם מהלכי שתיים שיש בהם טומאה חמורה ולא טומאה קלה, מוכח כהרמב"ם שאסור, כי אם היה מותר כדעת הראב"ד, לא היה צריך להוציא דם אדם משום שאין בו טומאה קלה, שהרי תיפוק ליה שאין בו איסור אכילה. וכן הוכיח הר"ן (מכתובות שם סי' רעה, והובא בכסף משנה שם) מהברייתא שיש בו איסור עשה. וכן פסקו הרמ"א והש"ך ורוב הפוסקים כדלהלן (בהערה תצו). **ולכן כתב בשו"ת הרשב"ש** (סימן תקיח, והובא גם במחזיק ברכה יז"ד עט, ב) שאסור לבלוע

משום מצות פרושים בלבד^{תפ}, ה' מותר לגמרי^{תפ}. ויש אומרים שעדיין שייך בו איסורים אחרים של

תפג. בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן שסד, דלהלן בהערה תפד) כתב שאף שבשר האדם מותר, אבל מסתבר שיש מצות פרוש שלא לאוכלו, כמו שאסרו חלב אדם לגדול כשלא פירש. ואף שהדרכי משה, הב"ח (עט, ב), פרי חדש (עט, ב) ולחם הפנים (ס"ק ז) כתבו שדעתו להתיר (כמו שכתב בחידושים, ובשו"ת בתחילת דבריו), אבל בפרי חדש (סס"ק ה) וביאור הגר"א (סס"ק ד) הביאו שסובר שיש בו מצות פרוש (כמו שסיים בשו"ת). וכן הקשה בכנסת הגדולה (הגה"ש אות ה) איך הבינו המגיד משנה והב"ח שהראב"ד והרמב"ן והרשב"א התירו לגמרי, הרי הרשב"א הוכיח בו מצות פרוש, (ואולי נתמיהן לומר רק שמעיקר הדין מותר, אבל עדיין מדרבנן אסור משום מצות פרוש). וכן כתבו כמה אחרונים (שו"ת יד אליהו סימן מה, פרי מגדים במשב"ז ס"ק ג, וערוך השולחן ס"ט) שגם לדעת המתירים אסור משום מצות פרישה. וכן פסק בבית לחם יהודה (ס"ק ו, ומה שכתב כן בשם הפרי חדש, אף שהפרי חדש עצמו הסיק שמותר לגמרי כהרמב"ן, וכדלהלן הערה תפד, אולי כונתו רק שהפרי חדש הביא שיטה כזו).

תפד. רמב"ן (כתובות ס. וביקרא יא, ג ד"ה אותה). וכן כתב הרשב"א (כתובות ס. ד"ה ה"ג, בת"ד) בשמו "בשר מהלכי שנים (אדם) מותר, ממה שדמו (כריתות כא): וחלבו מותרים, ולא אומרים בזה את הכלל (בכורות ה): ש'כל היוצא מן הטמא טמא, מן הטהור טהור', ואילו היה בשרו אסור, אף דמו וחלבו (שיצאים מבשרו) היו אסורים... [א"ה: ועל כרחק שגם הבשר מותר ולכן אין החלב היוצא ממנו אסור מדין היוצא מהטמא. ומה שהוצרכו פסוק להתיר, משום שבהא אמינא חשבו שגם הבשר אסור, והחידוש שבאמת הבשר והחלב מותרים (פרי חדש יז"ד עט, ו)] ואפילו מצות פרוש אין בו... ומה שאסר הרמב"ם בעשה, היינו משום שאסרו בספרא (תו"כ פרשת שמיני ד, ד) 'יכול אף בשר מהלכי שנים (אדם), יחא בלא תעשה על אכילתו, תלמוד לומר...'. והוא למד שדוקא לא תעשה אין בו, אבל עשה יש בו. אבל אינו נכון, שהרי גם בחלב אמרו לשון זה, ואף על פי כן אמרו שם (כריתות כא): שאפילו מצות פרוש אין בו, לכן אף בבשר אדם אפילו מצות פרוש אין בו". וכן כתבו רבינו קרשקש (שם) ושו"ת הריב"ש (סימן שעג) שמותר, ואף מצות פרוש אין בו. וכן כתב בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן שסד, והובא גם בביאור הגר"א יז"ד עט, ד. וח"ג סימן רנז) שבשר האדם הוא מותר לגמרי כמו שחלבו ודמו מותרים, [אלא שהסיק (כנזכר בהערה תפג) שמסתבר שיש מצות פרוש שלא לאכול מבשרו, כמו שאסרו חלב אדם לגדול כשלא פירש. וגם בדעת הרמב"ן כתב בשו"ת אבני נזר (אה"ע שלב, א) שמותר אך יש מצות פרוש (אך ברשב"א בכתובות הג"ל מפורש שמותר לגמרי)] וכן השיג הראב"ד (על הרמב"ם שם) שאין בו איסור עשה (נמשמע שמותר לגמרי, כמו שכתבו בדרכי משה, הב"ח (עט, ב), פרי חדש (ס"ק ו) ולחם הפנים (ס"ק ז), ושכן דעת הרמב"ן והרשב"א). ובמשנה למלך הוכיח כן מהגמרא (כריתות כ). הנוכרת (במה שהוכיח הגר"א להיפך) שמותר, כי אם היה אסור (כהרמב"ם), מה צריך להוציא דם אדם משום שאין בו טומאה, תיפוק ליה במה שאין בהם היתר. נומה

'בל תשקצו' (כדלהלן בטעם ה') או 'אבר מן החי' (כהריטב"א דלעיל הערה תעז, כדלהלן בטעם ג'). [אכן בשר המת: אסור

שלא הוקשה להגר"א כהמשנה למלך, כי סבר שאם משום שאין בהם היתר, אינה סיבה למעט איסור דם באדם, שאדריבה רק אם יש בהם צד קולא שאין בו היתר, אינה סיבה למעט איסור דם באדם. ולמשנה למלך לא הוקשה כהגר"א, כמו שהביא בעצמו מהרשב"א שיש באדם איסור גיד הנשה, או על פי מחלוקת הראשונים אם יש בו איסור אבר מן החי באדם].

וכן פסק הפרי חדש (הג"ל, ופסקו גם בלחם הפנים ס"ק ז) שמסתבר שמותר ואין בזה אפילו מצות פרוש, כדעת הרמב"ן. וכן נראה בטור ובשולחן ערוך שהשמיטו זאת (כקושית הט"ו למה השמיטו את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש), כי סברו שמותר, ע"כ. אך קשה לומר כן, שהרי הרמב"ם אסר מדאורייתא, והרא"ש אסר מדרבנן, וכיצד עזב את עמודי ההוראה ופסק כהרמב"ן והרשב"א שהתירו. ועוד קשה שהיה לטור להביא את דינו של אביו שכל שלא פירש אסור (כקושית שו"ת מחנה ישראל סימן פד), ולהשולחן ערוך להביא את מחלוקת הראשונים בבית יוסף. ובאמת בשולחן ערוך (יז"ד פא, א) כתב שמי רגלים של אדם מותרים, והוכיחו השו"ך (ס"ק ג) והפרי תואר (עט, סוף ג) שדעתו שבשר אדם אסור באכילה כהרמב"ם, אלא שהשמיטנו שמי רגליו מותרים. [נעיין עוד בשו"ת פרי הארץ (ח"א כה שהובא בפתחי תשובה קה, ג), ערוך השולחן (עט, ח-יב. סה, טז. פא, לב), מקדש מעט (עט, א) ודרכי תשובה (ס"ק טח)].

לסיכום נמצא שבגמרא (כתובות ס.) למדו מפסוקים שדם וחלב האשה מותרים (כשפירש), אלא שדנו לפי זה מה דין בשר האדם. הרשב"א למד מזה שגם בשר האדם מותר, שאם לא כן, לא יתכן שהתורה תתיר את חלבה, שהרי קיי"ל ש'כל היוצא מן הטמא – טמא'. וכן דעת הסוברים שאסור מדרבנן או ממצות פרוש, שמדאורייתא מותר כנ"ל. הרמב"ם למד שבשר האדם אסור בעשה, ומה שהתירו חלב משום שלא שייך 'כל היוצא' באיסור עשה (כדלעיל בהערה תעז). והרא"ה למד שבשר האדם אסור בלאו מקל וחומר, ואף שבאמת חלב הוצרך להיאסר משום 'כל היוצא', הוצרכו בגמרא שני פסוקים, האחד (מהכתוב 'כל דם לא תאכלו לעוף ולבהמה') להתירו מאיסור דם של בעלי חיים, והשני (מהכתוב 'הוא') מדין היוצא מהטמא באבר מן החי (כדלעיל בהערה תעז). ולפי מה שאסר משום אבר מן החי, יש לומר שבחלב לא שייך לאסור משום היוצא מן הטמא, כמבואר בשו"ך (יז"ד פא, סוף יב) שבמה שהתירה התורה חלב בהמה (בכורות ו): גילתה שאיסור אבר מן החי הוא רק בגוף הבשר ולא ביוצא ממנו ע"ש, ואם כן גם חלב אשה לא יאסר משום 'כל היוצא', כי איסור אבר מן החי הוא רק בגוף עצמו ולא ביוצא ממנו, ומה שהוצרכו פסוק להתיר חלב אשה, היינו רק משום הקל וחומר מטמאה (שנמננו רצו לאסור גם בשר כמ"ש הפרי"ח הג"ל בהערה תפד בדעת הרמב"ן).

אף בהנאה^{תפח} מדאורייתא^{תפח}, ועורו ושערו: יש מתירים בהנאה^{תפח} ויש אוסרים^{תפח} מדרבנן^{תפח}. ובשר מת גוי: יש מתירים בהנאה^{תפח}, ויש אוסרים^{תפח} מדרבנן^{תפח} או מדאורייתא^{תפח}.]

וכתב הרמב"ם (מאכ"א ב, ג) שמן התורה אסור לאכול בשר האדם, והאכלו אינו עובר בלא תעשה של איסור אכילת חיה טמאה, כי האדם לא נקרא חיה^{תצד}, אבל עובר בעשה כי הוא לאו הבא מכלל עשה, שממה שמנה הכתוב (דברים יד, ה) את שבע מיני חיה המותרים באכילה, ואמר (כאן) "זאת החיה אשר תאכלו", מוכח ששאר בעלי החיים אסורים, ולא הבא מכלל עשה – עשה הוא^{תצד}. וכן פסק הרמ"א (יו"ד עט, א) שבשר האדם אסור לאכול מן התורה, ובשר^{שם} פירשו משום שעובר בעשה כמפורש ברמב"ם. וכן פסקו רוב הפוסקים^{תצד}, וכן נראה

מאהבה (ח"א סוף סימן מז בדעת כל הראשונים שחקקו, משמע שמסכימים שגם הוא אסור בהנאה), מחזיק ברכה (ס"ק ד), וזחי צדק (עט, ז-ח), בן איש חי (ש"ב פרשת אמור, ו), דעת קדושים (ס"ק א), משמרת שלום (שפתי דעת ס"ק ג בא"ד ג) בשם כל האחרונים, כף החיים (ס"ק טו-יז) ושו"ת שבט הלוי (ח"י קפט, ו שהוא ספק דאורייתא ודאי דרבנן).

תצב. צבי לצדיק (על הש"ך עט, ג), שו"ת אבן שהם (ל, וד"ד בפתחי תשובה יו"ד שטט, א) ומשמרת שלום (שפתי דעת ס"ק ג בא"ד ג). ועיין עוד בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א מא) ובמקדש מעט (ס"ק א). וכן משמע בשו"ת הרשב"א שם (ח"א ססה) שאסור משום הגזירה שנאסרה בישראל.

תצג. גינת ורדים (יו"ד א, ד).

תצד. אף שנאמר בו (בראשית ב, ז) "יהי האדם לנפש חיה", אין הכוונה שהאדם נקרא 'חיה', אלא שנעשה לחי, ובודאי שאינו בכלל החיות.

תצה. במלבי"ם (ויקרא יא, ד אות עב) הוסיף שאיסור זה נשאר מאדם הראשון שהקב"ה התיר לו רק מפרי עץ וכו', ואחר כך התיר לנח גם בשר, אבל מכלל הן אתה שומע לאו שבשר אדם נשאר באיסורו הראשון.

תצו. דברי חמודות (חולין פ"ג שו), ב"ח (עט, סוף ב. סב, א ד"ה כתב, ובהגות הר"ן כתובות כד:), פרי תואר (ס"ק ג), כנסת הגדולה (הגהות השור, ה שכן פסקו כולם חוץ מהלבוש שהביא את שתי הסברות), כנפי יונה (יו"ד שם), שו"ת יד אליהו (מה), שלחן גבוה (ס"ק ז), חגורת שמואל (עט, יא, פא, כה), פרי מגדים (משב"ז עט, ג. סה, ד. פא, ט), גינת ורדים (יו"ד א, ה), חכמת אדם (כו, י. לו, ד), וזחי צדק (ס"ק ג שיש להחמיר), משמרת שלום (משב"ז ס"ק ג בא"ד א') וכף החיים (ס"ק טו). וכן פסקו בערוך השלחן (ס"ק א בשם כמה פוסקים) והבן איש חי (ש"ב פרשת אמור, ה) שבשר האדם אסור מדאורייתא (אלא שלא פירטו אם משום לאו או עשה).

תפה. גמרא (קידושין נג.) כנלמד מעגלה ערופה (וכל שכן שאסור באכילה), רמב"ן (כתובות ריש ס.), רשב"א (שם ד"ה ה"ג, ובשו"ת הרשב"א ח"ג רנו), ריטב"א (ד"ה ולענין), ספר החינוך (סוף מצוה קנד), רוקח (סימן תסד), מאירי (ד"ה בשר), שולחן ערוך (יו"ד שטט, א), ש"ך (ס"ק ג), לחם הפנים (ס"ק ז), בית לחם יהודה (ס"ק ו), חגורת שמואל (ס"ק יא), מקדש מעט (ס"ק א) וכף החיים (ס"ק ט).

תפז. לחם הפנים (ס"ק ז), שו"ת אבן שהם (סימן ל), פתחי תשובה (יו"ד שטט, א. שסט, ב) ושו"ת שבט הלוי (ח"י קפט, א). וכן משמע בפשטות לשון הרמב"ן (בכתובות ס.) ושו"ת הרשב"א (שם) שאיסורו בהנאה משום גזירת הכתוב לעגלה ערופה.

תפז. רמב"ם (אבל ד, כא. וסנהדרין יב, ד) ותוספות (ב"ק י. ד"ה שהשור והש"ך (נקודת הכסף בשו"ע יו"ד שטט, ב). וכן משמע בפשטות הגמרא (חולין קכב.) שהובאה בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן ססה).

תפח. שו"ת הרשב"א (ח"א סימן ססה, שכמו שעורו נראה בערכין: שאסור, וכפי שכתב שם לעיל בסימן שטט, כך לא גרע עוד משערו שנאסר), שולחן ערוך (יו"ד שטט, ב) וכף החיים (ס"ק י). ועיין עוד בשו"ת שבט הלוי (ח"י קפט, ה) ובשו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד כא).

תפט. פרי מגדים (שפתי דעת ס"ק ג) שמה איסורו רק מדרבנן.

תצ. תוספות (ב"ק י. ד"ה שהשור), רמב"ן (שבת צד: כתובות ריש ס. ותורת האדם 'ענין מי שמתו מוטל לפניו'), רשב"א [שבת צד: (כדמשמע בירושלמי), ב"ק ט: ד"ה הא. נג: ד"ה מי (כמו שלמדנו ממרים). ומה שמשמע בשו"ת הרשב"א (דלהלן בהערה תצא) שאסור, כתב בביאור הגר"א (יו"ד שטט, א) שאינה ראייה], ספר הרוקח (סימן תסד), משנה למלך [אבל יד, כא], וכדמוכח מעילות פלשתים שקידש בהם דוד את מיכל. ואף שבשו"ת שבות יעקב (סימן פט) דחה שבקנינים לו מותר, ושם קנה בכיבוש, אבל הברכי יוסף (יו"ד שם) כתב דאין סברא להתיר בקני. (אולם אפילו הראב"ד בב"ק שאסר, כתב שאם הוא עבר כנעני שלא טבל מותר, מפני שחשוב כבהמה, ואם כן אולי גם בקני יחיה מותר בהנאה. ובצאן קרשים (ובחים עא) דחה שדוד תכן קודם שמתו], ש"ך (נקודת הכסף שם), פרי חדש (קונ"א סוף עט), שו"ת יד אליהו (סימנים מה, סו) וביאור הגר"א (יו"ד שם). ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א רכט, ו) ובמעדני השולחן (ס"ק לד) התירו במקום צורך גדול לסמוך על המתירים.

תצא. שו"ת הרשב"א (ח"א ססה, כפי שהבין דבריו הב"י בבדק הבית יו"ד שטט, א, אך הוא סתירה למה שכתב בחידושים שבהערה תצ), הראב"ד (ב"ק נא. השגות על הרמב"ם ערכין ה, יז), רא"ה (כתובות ס.), שולחן ערוך (שם), שאילת יעב"ץ (ח"א מא), ערך השלחן (ס"ק ב-ג), פרי מגדים (שפתי דעת עט, ג), תשובה

בדעת הטור והשולחן ערוך (ש"ך ופרי תואר, שלא כהפרי חדש, וכדלעיל בהערה תפד).

והנה ישנם שהתרגלו לכסוס באצבעותיהם, בצפרניים, בעור ובמקצת הבשר שסביב הצפרניים, ויש לדון בזה בכמה חששות, כדלהלן.

א' אכילת בשר אדם, כמו שכתב הבן איש חי (ש"ב פרשת אמור, אות ה) "בשר האדם אסור לאוכלו מן התורה (כהרמב"ם מאכ"א ב, ג והר"ן בכתובות ס.), ואף על גב שיש אומרים (תוספות ורא"ש שם) שאיסורו מדרבנן ואם פירש מותר, (מכל מקום) העיקר כדברי האוסרים בכל גוונא (וכמו שפסק הרמ"א ביו"ד עט, א ועיין שם בט"ז). מיהו עור האדם אינו אסור אלא מדרבנן, ועיין שפתי דעת (להפמ"ג ס"ק ג). וצריך להיזהר שלא לקלוף או לחתוך עור האדם בשיניו, פן ישאר קצת בין שיניו או בפיו (ואף שהם רק חתיכות קטנות מכשיעור, מכל מקום חצי שיעור אסור מן התורה, אלא שנחלקו האחרונים אם גם באיסור דרבנן נאסר חצי שיעור, כמו שהרחבנו בברורי הלכות או"ח שכח, לא. שמ, א בשיעור הנטילה האסורה בתלישה בשבת)¹³⁷, וגם יש לחוש שיחתך קצת מן הבשר (שהוא אסור מדאורייתא) גם כן".

והכף החיים (יו"ד עט, יא) הביא את דבריו שיוזהר מלקלוף עור, וכתב "ואין זה אלא חומרא בעלמא", כי אף שבאיסור בשר יש להחמיר כדעת הסוברים שהוא דאורייתא (כדלעיל בהערות תעז-תעח), אך עור האדם אפשר שהוא אסור רק מדרבנן (כמו שהבאנו בהערה תפ). והוסיף "וגם מה שכתב דיש לחוש שיחתוך קצת מן הבשר, הוא חומרא יתירתא, שכיון

¹³⁷. יש לעיין לפי הצד ש'מתעסק' הוא פטור בכל התורה, במקום שאין את הטענה 'שכן נהנה' (כמו בחליים ועריות, כדמשמע בגליונות החזו"א על רעק"א דלהלן, ועיין באור שו"ח), אולי כיון שאינו רוצה לאוכלו ואדרבה בדרך כלל פולטו, אם כן מה שנבלע לו ייחשב כ'מתעסק' ויפטור. [אלם לדעת רוב האחרונים, למרות שמתעסק פטור, נחשב כמעשה איסור (שו"ת רעק"א סימן ה, שו"ת הגר"ש איגר, כתבים ב), ויש להזהר לא להביא את עצמו למצב של 'מתעסק'].

שיש מתירין לגמרי בבשר מן החי (כמו שכתב בס"ק ט והובא בהערה תפד), למה נחוש לשמא יחתוך ולשמא ישאר בפיו ולמשהו". ויש להוסיף צדדי קולא, שיש אומרים שחצי שיעור באיסור עשה מותר לגמרי (עיין באנצ"ת, חצי שיעור עמ' תרכד), וגם עור קשה זה אינו ראוי לאכילה (כדלהלן).

ונראה ליישב, כי אף שדעת הרשב"א שאיסור אכילת העור אסור רק מדרבנן, אמנם הרמ"א שפסק (יו"ד עט, א) שבשר האדם אסור מן התורה באיסור עשה, מקורו ברמב"ם, והרמב"ם עצמו כתב (מאכ"א ד, כא) ש'עור האדם אסור כבשרו'¹³⁸, ואולי הרמ"א יודה לו בכך (וכן השיב לי על כך הגר"ח ק שליט"א: 'אולי'). ואפילו אם מיד מוציאו מפיו ואינו בולעו, לפעמים נשאר קצת עור בפיו או בין שיניו ויבלענו עם שאר האוכל שיבוא בפיו, והרי חצי שיעור אסור מן התורה.

אכן באכילת 'עור השפתיים' אפשר שאין איסור, כפי שנשאל הגר"ח ק שליט"א אם לאדם שיש לו יובש בשפתיים, וכשאוכל לפעמים ניתק מלמולי העור לפנים הפה ונאכלין עם האוכל, אם יש בזה חשש משום איסור עור האדם. והשיב "ממה שאמרו בתוספתא (נגעים פ"ב, והובא ברמב"ם טומאת צרעת ו, א) שאודם השפתיים נידון כבית הסתרים, אם כן נחשב כמו שבפנים, ולא חמור מדם שלא פירש שמותר". ואולי כוונתו שאף שהרמ"א פסק כהרמב"ם שבשר אדם אסור מן התורה באיסור עשה, ואף עור יאסר בכללו, כפסק הרמב"ם בעצמו

¹³⁸. אף שפשטות המשנה (וחלון קכב. ושם נה: ונדה נה.) מדברת לענין טומאה (וכן פסק הרמב"ם אבות הטומאות א, ט), אמנם להרמב"ם דין זה נאמר גם לגבי איסור אכילה (כמו שכתב בקרן אורה נדרים נב: ד"ה גס). ומשמע שהאיסור מדאורייתא (כמו שכתבנו בהערה תעט).

שעור שבשפתיים הוא כפנים, על כרחך שהוא כבתוך חלל הפה, משא"כ בית הסתרים במקומות אחרים.

אבל במקום אחר הובאה תשובת הגר"ק להתיר מטעם אחר, שנשאל האם דלדולי העור שבשפתיים נחשבות כבשר האדם, והשיב שהם פירשה בעלמא ואין איסור אם בולעם בלי כוונה, עכ"ד (וראה עוד להלן בטעם ג' שעור זה אינו ראוי לאכילת כלב). וכנראה כוונתו שכמו שמצינו שבדברים מסויימים לא אסרו חז"ל אכילת עור, כעין מה שכתב הרמב"ם (מאכ"א ד, כ) שעור הבא כנגד פני החמור מותר באכילה מפני שהוא כמו הפרש ומי רגלים שהם מותרין. ולכאורה גם שערות וצפרנים מותרים מטעם זה^{תקא}. והוא

שהפסול של 'קריצה שפתותיה' הוא משום שגם בבית הסתרים צריך שיהיה ראוי לביאת מים (וכן משמע בתוספת נדה סו. ד"ה פתחא). ולפי זה לא קשה, שבאמת שם זה נחשב לבית הסתרים אלא שצריך שיהיה ראוי לביאת מים. אולם הרבה ראשונים [ראב"ד (בעלי הנפש שער הטבילה, ב), רמב"ן (נדה פ"ט כה), ספר התרומה (קב), סמ"ג (לארין קא), רא"ש ש"ע רע"ב (מקוואות שם), מאירי (נדה סו: ד"ה לעולם), שו"ת מהר"י מברונא (קו), וכן משמע באור זרוע (ח"א נדה שסג, יג), וכן פסק השולחן ערוך (שם) שאין הגדה צריכה לפתח את פיה כדי שיכנסו המים, כי כל האיסור הוא דוקא במהדק חזק] פירשו שמדובר שדוחקת שפתותיה ביותר, ואז גם חיתוך השפתיים הנראה מסתתר בקריצתה, ומפורש שחלק מהשפתיים נחשבים מגולים (ואולי הגר"ק לא התכוין לחלק השפתיים שמגולים). ובאמת שנחלקו הראשונים בטעם החסרון של דיבוק השפתיים בחוץ, האם הוא משום שאין מגיע מים בשפתיים הגלויות (ר"ש מקוואות י, סוף ח. רמב"ן נדה סוף סו. ורשב"א שם ובתורת הבית ז, ז), או משום שכססוגרים בחוץ אז אין תוך הפה נחשב לראוי לביאת המים (ספר התרומה קב, סמ"ג לארין קא. לה-ג, רא"ש על הסמ"ג שם, מאירי ח, ה' נדה סו: ד"ה לעולם).

תקא. ומה שהרמב"ם שם (בהלכה יח) אסר צפורנים, שמא הוא דוקא כלשונו 'הצפורנים של עוף ממקומות שמבצבץ משם הדם כשיחתכו', שזה אינו כפירשה אלא כדבר המחובר וטפל לבשרו כעור, אך הצפורנים היוצאים מהגוף הם כפירשה ומותרים. ויש להוסיף שאכילת הצפרנים מותרת משום שאינם בכלל 'בשר האדם'. **והנה** הגר"ק (דולה ומשקה ע"פ קמה) נשאל האם צריך זהירות לא לקצוץ ציפורנים עם השיניים, שמא יכנס מעט חתיכת ציפורן לפיו ויכשל באיסור אכילת בשר אדם, או שהוא מותר. והשיב ש"לא חוששים", ויש שצינו גם למשנה ברורה הנזכר שהביא את הגמרא שמותר לקצוץ בחול המועד

שעור האדם כבשרו (כדלעיל, וכלשון הגר"ק עצמו 'אולי'). אבל שמא עור אסור רק מדרבנן (כהצד שהבאנו בהערה תעט), לכן אסור רק כשפירש^{תצט}, וכיון שעור השפתיים נידון כבית הסתרים וכדבר שבפנים, לכן מותר כדם שלא פירש. אבל יש להעיר מניין להחשיב עור זה כלא פירש. והראיה מהתוספתא בנגעים אינה מובנת, שכן ברמב"ם שם מבואר שגם הקמטים שבבטן ושבצואר וכדו' אינם מטמאים בבהרת, משום שהם בית הסתרים שאינם נראים, והרי זה ודאי שאסור לאכול דם הנמצא שם שהרי כל ההיתר הוא רק בדם בין השינים שלא פירש, ועל כרחק שהוא פטור מיוחד בנגעים של 'בית הסתרים', ואינו קשור ל'פירש' או לא. וכן מפורש בכסף משנה (שם) שהוא גזירת הכתוב מיוחדת בנגעים 'אף על גב שבכל מקום זה נחשב גלוי'. ואיך נתיר את עור השפתיים מצד דבר שבפנים^{תק}. (ואולי כל מקום לגופו, וכיון

תצט. כמו בדם שאיסורו מדרבנן משום מראית העין ואסרוהו רק כשפירש. וכן בשר להרא"ש אסור מדרבנן ואם פירש מותר, כך לרמב"ם אף שבשר אדם אסור מדאורייתא, מכל מקום עור שאסור רק מדרבנן, אם פירש מותר. (ובעיקר דמיון הגר"ח לדם יש לעיין, שהרי יש לחלק ביניהם, שמא דוקא דם שנאסר מדרבנן משום שיטעו שאוכל דם בהמה, לכן כשלא פירש שאין חשש זה היתר, משא"כ עור שנאסר מדרבנן דא משום שיטעו שאוכל בשר אדם, ואם כן גם כשלא פירש כיון שהעור והבשר קרובים זה לזה יכולים לטעות שמא אוכל בשר האדם האסור). לפי זה נמצא ששיטת הרמב"ם להיפך מהרא"ש, להרא"ש בפירש קל יותר, ולהרמב"ם בלא פירש קל יותר. ואולי יסודם אחד, שבאיסור דרבנן מקילים כשאינו ניכר, ולכן לרא"ש בשר האדם כשפירש אינו ניכר כבשר מהאדם ומותר, ולהרמב"ם העור שבתוך הפה גם כן אינו ניכר כשאוכלו. וכן חלוק דם האדם שאסור בפירש ומותר בלא פירש, מחלב אשה שמותר בפירש ואסור בלא פירש. והיינו כמבואר שבדרבנן כל שאינו ניכר מותר, לפעמים הוא בפירש ולפעמים הוא דוקא בלא פירש.

תק. גם קשה שהרי הדין הוא (מקוואות ה, ח ובשולחן ערוך הלכות נדה י"ד קב, כז) שאם 'קריצה שפתותיה' (שסגרה היטב את פיה), כאילו לא טבלה, כיון שלא נכנסו מים למקום המגולה שבשפתיים, ומוכח שחלק מהשפתיים נחשב מקום מגולה. אכן הר"ש (מקוואות ח, ה) והר"ן (שבועות ג) כתבו

שמגיעים גם לעור החי הקרוב לבשר, ויאסר לדעת כולם.

ב' חשש חילול שבת, בכף החיים (יו"ד עט, יא) הוסיף "ומכל מקום נכון להיזהר (מצד אכילת בשר האדם כהבן איש חי, לחומרא), וגם יש לחוש שיתרגל בכך ויחתוך גם בשבת ולא אדעתי (כי מרוב הרגל לא ישגיח בדבר)". והרי התולש בשבת צפרנים וציצין שפירשו במזיד חייב סקילה, ובשוגג חייב קרבן חטאת וכפרה, ואף שהגוזז חייב רק בכלי, אבל בידו הוא רק מדרבנן כיון שאינו כדרך (וכדרך שאמרו בשבת צד: על הנוטל צפרניו בשיניו), אבל כתב בביאור הלכה (ס' שמ ד"ה ויבלת) שהתולש את העור בשפתיים, אפשר שהוא דרכו וחייב חטאת (כדמשמע בבכורות כה), ויש לעיין אם גם הגוזז עור אחר על ידי השיניים, אין זה כדרך ויאסר רק מדרבנן¹. וכן מסופר (דינים והנהגות שבת יג, לא עמ' עז) שהחזון איש זצ"ל ראה פעם בחור אחד שכוסס צפרניו בשיניו ביום חול, ואמר לו: אתה מחלל שבת, כי מכח ההרגל יעשה זאת גם בשבת. [בספר מצווה ועושה (ח"ב עמ' רג) הפליג החזון איש אמר שהכוסס צפרניו בשיניו בחול, יש להיזהר ממגעו בין כדן מחלל שבת. ואמר לי

כעין מה שכתב לי הגר"ש פישר שליט"א (בעל בית ישי') ש"עור השפתיים, הואיל ואינו עושה צלקת נחשב ל'גזעו מחליף', ויעיין בנדה נה. ורש"י שם 'רושם נראה בה חריץ או גומא ואין כולו חוזר', ולכך דין עור השפתיים כדין שער וכדין צפורנים, ואין בזה שום איסור (של אכילת בשר ועור האדם)". ועדיין יש להעיר (בדעת הגר"ק) שאינו כתשובתו הראשונה, כי שם משמע שעור זה בכלל האיסור רק היתרו משום שלא פירש, וכאן מבואר שעור זה לא נאסר כלל אפילו מדרבנן². ולפי זה גם מה שכתב הבן איש חי ש"צריך להיזהר שלא לקלוף או לחתוך עור האדם בשיניו, פן ישאר קצת בין שיניו או בפיו", אין הכוונה על עור השפתיים, אלא על העור שבסביבות הצפרניים (אלא אם כן אינו סובר כהגר"ק הנוכח). גם יש לעיין אם יש להתיר אפילו את עור הצפורנים שנשאר בין שיניו, כי האוכל ששם אינו נחשב אוכל, כמו שבצום יום הכיפורים אין איסור על האוכל הנמצא שם, וגם אין איסור אכילה חוץ לסוכה על אוכל הנמצא שם (אף שנמצא באמצע סעודת קבע של פת, וכמו שכתב בתשובות והנהגות. אולם הבן איש חי הנ"ל שהזהיר גם על העור 'שבפיר', מוכח שחשש גם לזאת). גם יש לומר שאף אם נאמר (כמו ששמעתי בשם האור לציון) שהעור העליון שאינו דבוק לבשר לא נקרא עור חי רק עור יבש ואינו נאסר, אבל לפעמים כוססים עד

בשיניו ואין בו משום מיאוס, ומוכח שאין חוששים שיבלע. אך להנתבאר לכאורה גם אם חוששים שיבלע, אין בכך חסרון, כי אין איסור לאכול צפרניים לפי שאינם בכלל 'בשר אדם'. (ובדוחק אפשר שאף הגר"ק נתכין בזה שלא חייבין לאיסור בזה, כי מותר לאוכלם).

תקב. ועל שניהם קשה למה בספר דולה ומשקה (עמ' רנד) נשאל הגר"ק האם צריך להיזהר בעור השפתיים שלא לבלעם כשתולש חתיכות מתוכם, והשיב 'טוב לזהר'. ולכאורה הרי כאן התיר את אכילתו מתרי אנפין, ואולי שנתכוין טוב להיזהר משום עבירות אחרות של חילול שבת וכדו' (כמו שזכיר לעיל).

תקג. בראשונים הקשו כיצד חייבים משום מלאכת גזוז, הרי היא מלאכה שאינה צריכה לגופה. ובתוספות (שבת צד: ד"ה אבל) כתבו שבאמת האיסור הוא רק כשצריך לצמרה, דהיינו כשצריך להשתמש בגוף הדבר הנגזז. אולם הרמב"ן (שבת ק) ובשו"ת הריב"ש (שצד, וזכא גם במגן אברהם או"ח שג, כב) כתבו שגדר המלאכה הוא בהפרדה, וכל שיש צורך בדבר כגון שעושה לצורך יפוי הגוף, נחשב כמלאכה הצריכה לגופה וחייב. והנה לגבי גזיזת עור השפתיים, כתב הביאור הלכה שאפשר שהוא כדרך וחייב חטאת, ולגבי עור שסביב הצפרניים, יש לעיין שמא כיון שרבים עושים זאת, יחשב כדרך. אך לענין אם היא מלאכה הצריכה לגופה, אם עושה זאת סתם משום עצבים, לכאורה אינו נחשב כצריך לגופה, אבל אם עושה זאת גם משום יפוי הגוף, כגון שרוצה להסיר את המפריע לו שישאר הגוף חלק בלא דלדולי עור, יחשב כצריכה לגופה ויאסר לדעת הרמב"ן, הריב"ש והמגן אברהם, וצריך עיון.

בעל חידושים וביאורים זצ"ל שלא שמע מתוספת זו. וגם יש להעיר שהוא חידוש להלכה^{תק}. גם הגר"ק שליט"א (הובא להלן בטעם י) השיב ש"גם הנוטל צפרני ידיו בשיניו, ראוי ליטול ידיים בכל פעם שכוסס, ואולי יועיל שעל ידי זה יפסיק לגמרי, כי זה גורם לחילול שבת, ועוד עבירות". (וראה גם בשבת מלכתא להגר"ש פינקוס עמ' קמג שהרחיב בזה). וצריך לומר שאף שבדרך כלל החשש שיעשה זאת במתעסק שיש אומרים שלא צריך כפרה (עיין בשו"ת רעק"א שהצריך כפרה, ובהערות החזו"ן איש בנדמ"ח שמשמע שאינו נחשב מעשה עבירה)^{תק}, אבל לפעמים הוא מרגיש בדבר ונעשה לשוגג או למזיד (כמובא בהערה תקד).

ומסופר שבאחת השבתות בבית מדרשו של הרבי שר שלום מבעלז זצ"ל, כשהחלו החסידים לשיר את השיר 'כל מקדש שביעי', כשהגיעו לתיבות 'כל שומר שבת כדת מחללו' התעכב הרבי וחזר שוב ושוב על אותם המילים עם הניגון,

תק. שהרי מסתמא הוא רק בשוגג ולפעמים אף מתעסק בלבד, ואין אסור את היין במגעו אלא המחלל שבת במזיד ובפרהסיא. ואולי נחשב מכניס עצמו לשוגג ולאונס, שהרי היה יכול להימנע ביום חול, או שלפעמים אף שעושה בשוגג או מתעסק, אך ברגע האחרון נזכר ששבת היום ואסור, ובכל זאת ממשיך רק לרגע אחד לגמור את מעשיו, ונמצא שבאותו הרגע חילל שבת במזיד רח"ל.

תק. שהרי מסתמא אינו רוצה את העור עצמו ועושה זאת רק משום התעסקות, אבל לפעמים תופס את עצמו בשעת מעשה ובכל זאת ממשיך מפני תאוותו והרגלו, ובפרט כשרוצה גם ליפוי עצמו להוציא את העור המדולדל שבו. ואף שמצינו פטור של 'אינו מתכוין' בתולש ציצין מעל הבגד בלא להתכוין, היינו דוקא משום שהאיסור אינו בעצם תלישת הציצין אלא במה שעושה את גמר המלאכה בזה, ואם אינו מתכוין שוב אין בזה שם מלאכה (כמבאר במגיד משנה בכמה מקומות, בריטב"א בסוכה וברמב"ן בשבת קיא שישנם סוגי תיקונים במלאכות שבת, שבלא הסונה אינם נחשבים לתיקון כיון שאינם עומדים לכך, ואין להם חשיבות מלאכה בלא כוונתו), משא"כ בתלישת העור שהיא מלאכה מצד עצמה, יאסר גם כשאינו מתכוין להוריד את העור אלא להתעסקות בעלמא. וצריך עיון.

והחסידים לא הבינו מדוע משנה הרבי ממנהגו, ומפסיק דוקא במילים אלו וחוזר עליהם, כשהוא מפנה מבטו לכיוון מסויים. אחד מחסידיו הנאמנים שם לב כי הרבי מפנה את מבטו לכיוונו, וניסה לאתר מבין סובביו למה מתכוין הרבי, עד שהבחין שהעומד לצדו כוסס צפרניו ותולשם בשיניו בעצם השבת... רק מעטים הבינו את כוונת הרבי שהבחין באותו יהודי שעמד במרחק רב ממנו, כשהוא מחלל שבת, ולכן הפסיק במילות השיר 'כל שומר שבת כדת מחללו' שלא יחלל את השבת בנטילת צפרניו, אלא ישמרנה כראוי.

ג' איסור 'אבר ובשר מן החי', ואף שישנם הסוברים שבאדם אין נוהג איסור 'אבר מן החי'^{תק}, אבל יש פוסקים שגם בו יש איסור זה^{תק}. והגר"ק שליט"א אמר לי שמסתמא אינו נחשב לאיסור 'אבר מן החי', כי אינו ראוי לאכילה, עכ"ד. ואולי כוונתו שאף לדעת הסוברים שיש באדם איסור 'מן החי',

תק. שו"ת הרשב"א (ח"א שסד) והרמב"ן (ויקרא שם, והובא בר"ן בכתובות שם), והובא במשנה למלך (מאכ"א ב, ג ד"ה בין) ובגליון מהרש"א (יד"ד עט בהגמ"ח). וכן דעת האור שמח (מאכ"א ב, ג ד"ה ובעיקר) והפרי מגדים (דלהלן). והטעם, כיון שבשרו לאחר שמת אסור, ומי שאין בשרו מותר לאחר שפירש מהנפש, אין איסור באבריו (שו"ת הרשב"א הנ"ל), ועוד שכיון שדמו מותר, אין מצווים על איבריו (פרי מגדים יד"ד שפ"ד סב, ב). ועיין ברש"י (שבת צ: ד"ה א').

תק. הריטב"א והרא"ה (כתובות ס). ושו"ת הרשב"ש (סימן תקיח) כדלעיל (הערה תעז). וכן פסקו הלבוש (עט, ג. פא, ז) ובשו"ת יד אליהו (סימן מה). ואף שאיסור 'אבר מן החי' לא יהיה נוגע לכאן, כיון שאיסור זה שייך רק לאחר שפרש אבר שלם, ואוכל ממנו כזית (רמב"ם מאכ"א ה, ב-ג). וכן משמע בטור יד"ד סב, לפי מה שפוסקים כהסוברים שסתם בהמה אינה עומדת לאברים, ואילו כאן כוסס מקצת בשר לבד. מכל מקום לדעת הסוברים שבאדם יש גם איסור 'בשר מן החי' (כשו"ת הרשב"ש שם, ושלא כהאור שמח מאכ"א ב, ג. ופרי מגדים משב"ז יד"ד עט, ג שסב"ו שאין בו איסור זה), אם כן גם בכוסס חתיכה קטנה, מסתמא יאסר משום 'חצי שיעור' של איסור 'בשר מן החי'.

אבל עור יבש כזה שכוססים מסביב לצפורן, אינו ראוי לאכילה. (אך קשה שהרי יש שם גם עור רך).

ד' ממאים ומגעיל בזה את האחרים שעושה זאת בפניהם (כפי שאמר לי הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל). וכמו שכתוב (קהלת יב, יד) "כי את כל מעשה האלקים יבא במשפט, על כל נעלם", ומסופר בגמרא (תגינה ה.) כי בשעה שרבי יוחנן הגיע לפסוק זה היה בוכה ואומר: עבד שרבו שוקל לו שגגות כזונות, וכי יש לו תקנה? מהו "על כל נעלם", שמשמע שנענש אפילו על דבר מועט (כפרש"י)? רב אמר שהפסוק מדבר על ההורג כינה בפני חבריו ונמאס בה, שדעת חבריו קצה בדבר. ושמואל אמר שהפסוק מדבר על היוורק בפני חבריו ונמאס. **וביאר** המהרש"א שלדעת רב מובן שההורג כינה בפני חבריו נענש, כי היה יכול להשליכה ולא להורגה בפני חבריו, ושמואל הוסיף שאף שמוכרח לרוק, בכל זאת יש לו לעשות כן בתוך מטפחת. והמהר"ל (דרשות מהר"ל, דרשה לשבת שובה) פירש ש"על כל נעלם" היינו שההורג כינה לא מתכוין לחבירו כלל, ושמואל הוסיף שבזה פשוט שיבוא במשפט, שהרי הריגת כינה אינה דבר טבעי ובודאי שהיה לו להיזהר, אלא אפילו הרק בפני חבריו שהוא ענין טבעי לאדם שצריך לרוק לפי טבעו, וזה "נעלם" לגמרי, גם על כך יבוא במשפט, עכ"ד. למדנו מזה שמלבד מה שהרק בפני רבו נענש מפני שהוא חסרון בכבודו (עירובין מט.), גם אם רק בפני חבריו נענש מפני שמגעילו. **בפרט** שכבר אמרה תורה (להלן יט, יח) "ואהבת לרעך כמוך", והוא כלל גדול בתורה כדברי רבי עקיבא (תורת כהנים פרשת קדושים, ד), ואמר הלל (שבת לא.) 'מה ששנאו עליך, אל תעשה לחבירך', וכמו שהאדם לא אוהב שיעשו זאת בפניו, כך לא יעשה כן בפני אחרים.

גם בספר חסידים (סימן תרמא) כתב "אדם שהוציא ניעו מחוטמו (את הלכלוך מאפו), והוא הולך לו, ובא אחר (ורואה זאת) ונמאס בו, אותו שהוציא (את) הניע, יבא לדין, לפי שגורם מיאוס לחבירו. וגם אם הביא בניו או בנותיו עמו בבית חבירו, ומנהג (טבע) של ילדים קטנים שהם סביב לחוטמם מאוסים, צריך לנקותם, ואם לאו – יענש. אבל אם בא אדם לביתו ורואה הילדים ונמאס, אין זה נכשל, כי מנהג (טבע) ילדים כן (וכיון שאותו אדם בא בגבולו, אין עליו תביעה, כעין אומרם בעבודה זרה מד: 'היא באה בגבולתי') תקח". **עוד** כתב בספר חסידים (סימן מד) "ציער אדם – כאילו ציער עולם מלא, שכל מה שבעולם – יש באדם. רק בפניו ולא הגיע לו הרוק, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, אפילו ציער כל שהוא, על כל צער וצער שהוא מצער את חבריו יענש בידי שמים, שנאמר (קהלת יא, ט – יב, יד) 'כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט... על כל נעלם', ורבותינו דרשו... זה ההורג כינה בפני חבריו ונמאס, ויש אומרים זה הרוקק. **ולכן** כל יראי ה' הצדיקים אשר אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, יהיו נוהרים למחול מיד להורג כינה או רוקק או עושה כל דבר מאוס, שלא יהא נכשל על ידם. ומעשה בחסיד אחד שהיה מכסה כל הרוקים שהיה מוצא במקום אשר ידע אשר יהודי עשאו, והיה מוחל לו, ולפיכך היה מכסהו שלא יבא אחר ויראה ויהיה נמאס, ולא ימחול

תקן. ואף שכתב בעצמו (שם תתכט) ש"אם יש לאדם שכיר ישראל או מלמד לבנו או אורחים, יעיין עליו שלא יהיו בניו מלוכלכים סביב חוטמיהן או בשאר לכלוך, כי שמא יהיה להם מאוס", ומוכח שיש עליו תביעה אף שאותו אדם בא בגבולו, פשוט החילוק שהואיל ושם הוא שכיר (וכן 'אורחים' היינו שקרא הוא להם), אינו נקרא 'בא בגבולו'. גם יש לומר שאף שלכתחילה ראוי לנקות את בניו הקטנים (כמו שאמר כאן), אבל לא יענש על כך אם אינו דואג לנקותם (שעל זה דיבר למעלה).

שאינו נוטל את צפרניו מדי פעם, אלא מתעסק באצבעות כל הזמן בפיו, ויוצא משם רוק ואינו נראה טוב, אולי גם הגמרא מודה שהוא יותר מאוס על בני אדם.

ה' איסור "בל תשקצו", כי מלבד האיסור לעשות דבר הממאס בפני הבריות כנ"ל, יש איסור גם לאדם על עצמו לעשות דבר מאוס, כמו שפסק בשולחן ערוך (יו"ד קטז, ו) שאסור לשתות בכלי שהקיוז בו דם וכדו' משום (להלן יא, מג) "לא תשקצו את נפשותיכם" (כדלהלן באות קסג). כך העושה כן אולי עובר על כך, כמו שכתב (בהערה תקט) האשל אברהם

תלישה בשיניו קלה כמו תלישה ביד ונחשב כלאחר יד (וכן כתב המשנה ברורה שם, ח מדעתו לגבי יבילת ושכן משמע בגמרא. וע' בותרת המלאכות יב, יד). ואין ראייה ממה שלא הנהיגו באשה לצורך טבילה ליטול בשיניה (אם שכחה ליטול קודם שבת, עיין במשנ"ב שכתב, ג. אבל קשה מה הצד להחזיר מלאכת ישראל לצורך כך, הרי לא התירו אלא שבות של אמירה לעכו"ם בלבד. ושם סובר שנחשב כשבות דשבות במקום מצוה, שנטילת הצפרניים הוא רק למנוע חציצה ולא ליפרי הגוף, ובשיניים הוא שבות), כי אין דעת הבריות נוחה לעשות כן, ויש בזה משום מיאוס, ואולי שייך בזה 'בל תשקצו' ליטול כך (אם) כל האצבעות, ובפרט גם של רגלים (שהם מטונפות יותר), ואולי שייך בזה סכנה, כיון ששם לכלוך מזיעת הגוף כידוע". ומוכח שנטילת צפורן בשיניים הוא מאוס, וקשה עליו מהגמרא הנ"ל שאין בנטילת צפרניים בשיניים משום מיאוס. ויש ליישב בפשיטות, שכוונת הגמרא שם לומר רק שלעשותו בפני אחרים אינו מיאוס, ואין בזה משום הרק בפני חבריו כמו שכתבו הראשונים הנ"ל. אבל האדם כלפי עצמו, פשוט שלפעמים הוא מיאוס לגווז באופן כזה. ולכן אף שרבי יוחנן עשה כן ולא חש למיאוס עצמו, אבל אין לנו לתת עצה כזו לאשה שתגווז בשיניה, כיון שלהרבה אנשים זה מיאוס, ואולי יעברו באיסור "בל תשקצו", ובפרט בצפרני הרגלים, כמו שהמשיך שם.

והנה בשו"ת תורה לשמה (סימן ריג) למד מגמרא זו שאם נפלו הצפרניים לתוך תבשיל רותח, אין התבשיל נמאס בכך. וביפה ללב (קונטרס אחרון, ישר לבב ס"ק יח. והובא גם בכף החיים א"ח ד, צב) למד מזה שהנוטל צפורני ידי אחרים, אינו צריך נטילת ידים, כיון שאין רוח רעה שורה על ידי, וגם הנגיעה בצפרניים אין בה משום מיאוס. ויש לעיין עליהם, שהרי הגמרא דיברה על כך שאין מיאוס במעשה הנטילה בשיניים, אבל מנין שאין מיאוס בהיותם בקדירה ובנגיעתם.

לעושהו, ויהיה העושה נכשל, ואחריו הוא טוב לנהוג (כלומר, וכן טוב לנהוג אחריו). וכן כתב ביעלוז חסידים (על ספר חסידים, תרמא) "והאיש אשר חפץ חסד הוא, בראותו דבר מאוס במקום מעבר רבים, יכסנו או יסירנו, ובא בשכרו". כלומר, גם אם אין הדבר המאוס שלו, מצוה וחסד יעשה אם יסלק דבר זה כדי שלא יימאסו בזה בני אדם.

גם הפלא יועץ (ערך בעלי חיים) כתב "וצריך להיזהר מאוד... שלא לצער לשום אדם כי האלקים יביא 'במשפט על כל נעלם', ופירשו רז"ל שאפילו הרג כינה או רקק בפני חבריו ונמאס ונצטער, עתיד ליתן את הדין אף על פי שלא נתכוין לצער. אי לזאת יחרד האיש וילפת, וכל אשר בכוחו לעשות יעשה, למען יהיה רוח הבריות נוחה הימנו". וכן כתב הכף החיים (ח, יד) שיזהר אדם שלא יחטט באף בפני חבריו שלא יגעילו.

וכך בענייננו מגעיל את האנשים במה שמכנים אצבעו בפיו ונושך ממנה חתיכות צפרנים עור ובשר. ואף שבגמרא (מוע"ק יח.) מסופר שרבי יוחנן נטל את צפורניו בשיניו בבית המדרש, ולמדו מכך שאין בנטילת הצפרנים בשיניים משום מיאוס. ופירשו הראשונים (רש"י בכת"י, והשיטה לתלמיד הר"י מפריש) שממה שנטל את צפרניו בשיניו בפניהם בבית המדרש, מוכח שאין בזה משום האיסור לרוק או להרוג כינה בפני חבריו ונמאס וכדו'. וכן פסק המשנה ברורה (או"ח תקלב, ג) "הנוטל צפרניו בשיניו, אין בהם משום מיאוס (גמרא הנ"ל)". וכן כתב הבאר היטב (שם תקלב, ב) בשם הריא"ז^ט. אולם במקום

תקט. באשל אברהם מבוטשאטש (שם שכתב, לא) כתב "אודות ציפורן שפירשה כלפי מעלה שבאו"ח סימן שכח מבואר שתלישתו ביד קלה יותר מתלישתו מכלי, וכן מבואר בריש סימן שם. נראה שהוא הדין

זצ"ל אמר לי גם, שהעושה כך הורס את השינים. ואולי נתכוון רק לכוס צפרניו בשיניו, שהואיל והצפרנים קשות, לכן הורס בזה את כח שיניו. ומסתמא החסרון הוא משום "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" שלא שומר על שיניו כראוי, (ואף בזה שייך "שומר פתאים ה'") כנזכר). אבל אולי כוונתו משום חובל בעצמו דלהלן.

ז' איסור חובל בעצמו, שהרי בגמרא (ב"ק צא: ותענית יא. ועיין בתוספתא ב"ק ט, יא) אסרוהו מדאורייתא

מבוטאשטש "ואולי שייך בזה 'בל תשקצו' ליטול כך (את הצפרניים של) כל האצבעות (בשיניים)". וגם ביבין שמועה (עט, ג) כתב שגם אם אין באכילת בשר האדם איסור, אבל יש בו איסור של "בל תשקצו". ואף אם האדם עצמו לא נמאס בכך, שישנם (פרי חדש יו"ד פד, ג וחגורת שמואל ס"ק ה) מקילים בזה (אם לא שהוא מאוס 'לכל' העולם, שאז בטלה דעתו), מכל מקום הרבה מחמירים (כדלהלן הערה תקמז) וסוברים שאם רוב העולם מואסים בו, עובר משום "בל תשקצו". ובמאוס לו, אף שאינו מאוס לאחרים, כולם מודים שיש בזה איסור "בל תשקצו" (כדלהלן הערה תקמח). ואם כן בכסיסת הצפרנים הדבר תלוי באיזה אופן הוא נעשה, ובדרך כלל אינו ממאס ממש, ובפרט לא את מי שעושה זאת.

ו' כתוב (דברים ד, טו) "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" (ובדברים ח"א ד, ט 'שמירת הגוף והנפש' כתבנו בזה), ואינו בריא לכסוס את הצפרניים, כי מתחתם מצטברים חיידקים ולכלוכים (כפי שאמר לי הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל), וכן ידוע ברפואה שבמקום זה עוברים הרבה מחלות שנדבקים במקומות צבוריים. וכן לשון האשל אברהם (הנזכר בהערה תקט) "ואולי שייך בזה סכנה, כיון ששם לכלוך מזיעת הגוף כידוע". ואף שבדבר שדשו בו רבים ואין דרך להיזהר בו, נאמר "שומר פתאים ה'" (תהלים קטז, ו) תקי', אך לכתחילה אין לסמוך על כך תקי"א. והגרמ"ל

השם", ראוי שלא להיכנס לסכנה, ובפרט לתלמיד חכם שידוע מענין הסכנה, כמו שכתבו בתרומת הדשן (ח"א ריא, והובא גם בבית יוסף אה"ע ט, א) והריטב"א ונמוקי יוסף (יבמות עב. ד"ה שומר, והובא גם בבית יוסף יו"ד רסב, ב-ב). וחששו להם בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ב מו, ז) ובשו"ת שבט הלוי (ח"ג קיג ד"ה מיהו). וכן כתב הבן איש חי (ש"ב ריש פרשת פנחס) "חומר סכנה יותר מהאיסור, שיש לחוש לספק סכנה יותר מספק איסור, וכל אדם חייב לשמור עצמו ובני ביתו מכל ספק סכנה ונוקי הגוף. הן אמת תמצא בכמה דברים 'שומר פתאים השם', אל יסמוך האדם על הנס, שאם עושין לו נס מנכין מזכויותיו, והאדם ישתדל לעשות שמירה כל מה שבידו לעשות, וה' יתברך לא ימנע טוב'. ומשמע שלכתחילה אין לסמוך על 'שומר פתאים השם', ובודאי ראוי להימנע מזה.

אולם הים של שלמה (יבמות ה, ד), תפארת צבי (קטז), שו"ת צמח צדק (אה"ע יא, ח), ערוך השולחן (רסב, ד-ה) כתבו הקילו בזה, ואף מה שהחמיר בתרומת הדשן שמא הוא רק כשדשו בו רק עמי הארצות, או כשהוא חשש גמור, אבל בלאו הכי ניתן לסמוך על "שומר פתאים ה'". וכעין זה פסקו הגרשו"א (מעדני שלמה, עמ' קמז) ובשו"ת משנה הלכות (ח"י קא) להתיר. (ויש לעיין שם היטב אם הוא רק במקומות שטפורש בהם שומר פתאים ה').

[ועיין עוד בשו"ת חיים שאל (ח"א סוף נח), שו"ת שם אריה (יו"ד כו ד"ה אכן), שו"ת מורש"ם (ח"י קז), שו"ת אפרקסתא דעניא (ח"ג אה"ע רסג ד"ה מ"ש), שרי חמד (ש, סא), ערוך השולחן (א"ח קע, ב. יו"ד קטז, יא. שלט, ט), שערי תשובה (א"ח קע, א), פתחי תשובה (יו"ד פז, ט), שו"ת זכר יוסף (א"ח כח), שו"ת צרור הכסף (יו"ד ו), שו"ת חיים ושלום (להגר"ח פלאג", ח"ב צא), קובץ שיעורים (כתובות קלו), משנה ברורה (תסח, לא), שו"ת דברי יציב (יו"ד לא, ה. אה"ע כה, ב), שו"ת באר משה (ח"ג קטז), שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב מט. חו"מ ח"ב עז), שו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד ז, ג), שו"ת ציץ אליעזר (חט"ז מר, ח), שמירת הגוף והנפש (מבוא פרק יא, ובסד"ה וראיתי), תוצמין (חכ"ד עמ' תנב) וקונטרס קול התורה (חברת מא עמ' קיג)].

תקי'. גמרא (שבת ריש קסט: יבמות ריש עב. וכעין זה ביבמות יב: ק: וכתובות ריש לט. נדה מה. וע"ז ל: ובירושמי תרומות ח, ג דף מג:), ראשונים (תוספות יומא עז: ורד"ק יחזקע ה, ב) ומשנה ברורה (תסח, לח).

תקי"א. בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד לט, ג) ובשו"ת דברי יציב (יו"ד לא, ה) כתבו שכלל זה אינו ברור דיו, ואין להתיר דבר הנאסר משום סכנה, אלא במקומות שמפורש על כך בגמרא ובראשונים שהוא דבר שדשו בו רבים, ולא בשאר מקומות, ע"ש. וגם במקום שנאמר "שומר פתאים

ח' חסרון בדרך ארץ, שלא ראוי לעשות כן בפני אחרים, כמו שסיפר הג"ר אליהו לאפיאן זצ"ל – משגיח ישיבת כפר חסידים (בית קלם עמוד רעח), שפעם בעת שמסר הסבא מקלם זצ"ל שיחה בבית התלמוד הרגיש באחד מטובי התלמידים שישב בספסל האחרון שבבית, שמחזיק אצבעו בפיו וכוסס צפרניו. זה היה בפרשת חיי שרה והשיחה היתה ב'משא ומתן בדרך ארץ' שהיה בין אברהם אבינו לבני חת – לבסוף הוסיף: איך אם כן מחזיקים אצבע בפה הסותר להנהגה בדרך ארץ, התלמידים בשעת הדיבור לא ידעו על מי כוונתו, כי לא הסתובבו לראות, עכ"ד. אכן זוהי מידת חסידות, ולפי זה יש להימנע גם מדברים אחרים הרגילים בינינו, כגון לאכול ולדבר בקול בפלאפון בציבור וכדומה, ומסתמא שימת האצבע בפה היא פעולה פחות מכובדת מאלו, והכל לפי עושה הפעולה ומהותה.

ט' הרגל לא טוב (כלשון שאמר לי הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל) **ודבר מגונה** (כלשון שאמר לי הגר"י שפירא זצ"ל ר"כ חזו"א).

י' נטילת ידים קודם הלימוד, וחשש שכחת לימודו, שהרי כתב השולחן ערוך (או"ח ד, יח) **שאחד הדברים הצריכים נטילת ידים הוא הנוטל צפרניו, וסיים שם "ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל, אם תלמיד חכם הוא – תלמודו משתכח"** ^{תקט}, ואם אינו

תקט. **מסופר** (הגרדצ'ק זצ"ל) שבן תורה לפני גיל בר מצוה למד עם החזון איש, והיות שהלכו אז בחולצות עם שרוולים קצרים נגע הנער בידו למעלה מן הזרוע. אמר לו החזון איש: לך תרחץ ידים. הדבר חזר על עצמו כמה פעמים, ואמר לו החזון איש: מבקש אני ממך, יותר אל תבוא אלי עם שרוולים קצרים. 'חכמתו מסתלקת ממנו', אתה לא מפחד? **ואף** שכמה פוסקים (עיין בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ד סימנים מז, סח. שו"ת או נדברו ח"ו מ-מא. שו"ת ישועת משה ח"ג יג. בית ברוך על החיי אדם א, לב) התירו זאת למי שרגיל בכך, כיון שהמקום מגולה ואין שם מלמולי ידעה, (וכן כתב בשו"ת מנחת יצחק ח"ד קיד שהמיקל יש לו על מי לסמוך. וכעין זה כתב המשנה ברורה ד, נד בשם הפרי מגדים לענין נגיעה ברגלים שדרכם להיות מגולות). וכן כתב בשו"ת שלמת חיים (סימן ה) שמתיר, כמובא

תקיב מהפסוק **"ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש"** (בראשית ט, ה) או מהכתוב **בנזיר** (במדבר ו, יא) **"וכפר עליו מאשר חטא על הנפש"** ^{תקיב}. וכך יש לעיין במי שכוסס מעורו הרך סביב לצפרניו ומחסר הרבה מעורו ובשרו (ואצל חלקם לפעמים אף יורד דם מחמת כן), האם נקרא **חובל בעצמו** ^{תקיב}. וברשב"א (ב"ק שם) כתב שאסור לחבול בעצמו אפילו כשנעשה לו בכך נחת רוח, וכן כתבו תוספות (שם ד"ה אלא) שאסור אף לצורך (כגון אצל האשה שטפחה שמן על ראשה) ^{תקט}, וכל שכן כאן שאינו צורך גמור רק התעסקות והרגעת עצבים בלבד.

תקיב. **שו"ת הרשב"א** (ח"א תרטו), ר"ן (שבועות כג: ד"ה דמוקים, ועהר"ף כו. ד"ה אביא), מאירי (ב"ק ריש צא). אך במאירי במק"א (שם ד"ה אע"פ) כתב שהוא מדברי סופרים, [וכן כתב בשבועות (כא: ד"ה זה) שאינו איסור תורה מפורש]. ועיין בספר חסידים (תרעו) ובתוספות (שבועות לו. ד"ה ושמור). ובתומים (כו, א בדעת הרמב"ם על פי שבועות לו. במקל לתד"ה שמור) כתב שהחובל בעצמו, עובר גם על לאו של **"רק השמר לך ושמור נפשך מאוד"** (דברים ד, ט).

תקיג. **אף** שהרמ"ה (הובא בשטמ"ק ב"ק שם ובסור תכ, לא) פסק להלכה שמוותר לאדם לחבול בעצמו, שהרי רב חסדא כשהלך במקום שיש בו קוצים הרים את בגדיו כדי שלא יקרעו, אפילו שרגליו נחבלו. והיינו משום שסובר שאין הלכה כר"א הקפדן אלא כרבנן שחולקים עליו (ב"י וב"ח שם). אולם הר"ף והרא"ש (שם) פסקו שאסור לחבול בעצמו (שהרי הביא את המשנה בלבד, וכמו שכתבו בדעתם היש"ש שם וכנסת הגדולה בהגב"י תכ, י, שלא כפלפולא חריפתא שבועות פ"ג טו שכתב בדעתם שמוותר לחבול), בה"ג (ריש הלכות שבועות), שו"ת ר"י מיגש (קפו), שו"ת הרשב"א (ח"א תרטו), ספר חסידים (תרעו), רמב"ם (דובל ומזיק ה, א) וטור ושולחן ערוך (ח"מ תכ, לא). ועיין בתוספות (שבועות ת. ד"ה ולר"א).

תקיז. **בפרט** כשעושה זאת בפני אחרים, שאז חבלתו בעצמו חמור יותר מפני שמזלזל בכך בעצמו, כאומרים בתוספתא (ב"ק ט, יא) שהרק ושם בפניו כנגד חבריו, דינו מסור לשמים. וביארו המפרשים (עיין במנחת ביכורים, מצפה שמואל וחזון יחזקאל) דהיינו משום שמבייש ומזלזל בעצמו בפני אחרים.

תקטו. **ודוקא** כלפי איסור **"בל תשחית"**, כתבו הפוסקים שאם יש צורך קצת מותר, שכל שיש בו צורך שוב אינו השחתה, משא"כ באיסור חבלה שאין היתר גם כשהוא לצורך קצת.

תלמיד חכם – יוצא מדעתו^{תק"י}, ואם כן, גם אם הוא ב"ה תלמיד חכם, אם ימנע מנטילת ידיים על

בגמרא (גיטין לא): שרב נחמן ב"ר יצחק גילה ורועותיו מפני החום, **ושכן** נוגעים המהלים במקום הבית בשעת הברכה. וכן משמע בבן איש חי (ש"א פרשת תולדות, יז. ופרשת בא, ח–י) שבמקומות שריגלים לגלותם, כמו יד שמאל לתפילין ומקום הנקה של האשה, אין צריך נטילת ידיים. **אולם** בקובץ אגרות חזון איש (ח"א סוף ד) כתב "צריכים לתת לב להזהר ממפסידים טבעים וסגולים מן הסגולים שלא להקל בנטילת ידיים המבוארים... בשולחן ערוך... ולמעלה מפרק הורוע של יד בכלל מקום מכוסה אף שרבו מגילי כל הדד, בטלה דעתם". עוד נשאל החזון איש (נגזר ציון מהגר"צ במכרגר עמ' יט) במי שרגיל לילך עם חולצה בשרוול קצר מעל הפרק, האם גם אצלו נחשב למקומות המכוסים. והשיב: 'מקומות המכוסים בדידים, הוא עד הפרק השני בורוע. ומה שישנם מגלים יותר, מה לי שמתהלכים משוגעים ברחוב'. [והגר"ח"ק שם בגליון ציין למשנ"ב (י, א. ועיין עוד ד, נד). והחזון איש (בירור הלכה סי' ד מהדו"ת מהגר"ח"ק פ"ן ששאל אותו, ובארוחת רבינו ח"א עמ' טו) החמיר גם בקטנים שעליהם ללבוש כראוי, ולכן גם בהם צריך נטילה באותם מקומות אפילו שבמציאות מגלים זאת, ולכן גם הלבשים חולצה קצרה אם נוגעים מעל המפרק צריך נטילה. ולכן לא היתה דעתו נוחה ללבוש מכנסים קצרים לילדים שיכולים לגעת שם (שו"ת או נדברו ח"ה מה וארוחת רבינו ח"א סוף עמ' רנב), ועיין במנחת גדעון (ח"א ה, ד).] **ובאור** לציון – הכמה ומסר (תורה מאמר ח עמ' ד) כתב "לא נאה לבחור ישיבה ללבוש חולצה עם שרוולים קצרים, שהרי בגדיו זה כבוד התורה". וכן העידו (עצמתי תאמנה עמוד 271) שהגר"ש אדערבאך וצ"ל העיר לבחור אחד שראו עם חולצה מקופלת מעל המפרק: 'פריצות'. וגם בשו"ת ישועת משה ובית ברוך ה"ל שהתירו על פי הדין, כתבו שמכל מקום לתלמידי חכמים ובני תורה ראוי להם להחמיר יותר (מבוא ברמב"ם דעות ה, א). ויש שנהגו אפילו בביתם ללכת בחלוק עליון ומכוסים כל גופם (עיין בתורת משה לתחת"ס מהדו"ד לפסח, שיר מעון. שו"ת תורה לשמה סימן שסט. אור התורה למהר"ש תאומים פרשת צו. שולחן התורה מאמר הצניעות פרק ד). **ובשו"ת** ישיביל עבדי (ח"ו השמטות סי' א) כתב שמי שיש לו חולצה קצרה לא יכול להיות ש"ץ (כדברי השו"ע או"ח צא, ה על פתח שורועותיו ותכפיו מגולים), כי מלבד ענין כבוד הציבור, אין ראוי גם משום כבוד המקום... שהוא כעמוד לפני המלך, ובפרט אם הוא ש"ץ שהוא בבחינת פרקליט לציבור... ובפרט שאין דרך לעמוד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ואולי תלוי במנהג המקום. ידיו ורועותיו, וכל שכן לעמוד לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ואולי תלוי במנהג המקום. ובפאל יועץ (ערך אכילה) הביא המעשה עם רבי ישראל נגארה ששורר בקול נעים והתקבצו מלאכי השרת סביבו, עד שנתגלו ורועותיו מפני החום וברוח המלאכים, והאריז"ל שלח לחדיו שהוא מפני גילת ורועותיו. ועיין בשו"ת משנה הלכות (ח"ו ב).

תק"י. ובפרט על מניעת הנטילה בגזיות הצפרנים, כתב השולחן ערוך (שם סעיף יט) שהנוטל צפרניו ולא נטל ידיו, מפחד יום אחד ואינו יודע ממה מפחד. ובחופת אליהו רבה (נ) הובא שמפחד ארבעים יום וארבעים לילה, ואינו יודע ממה מפחד וכו', וגם אורחותיו מקולקלים, ותפילתו אינה נשמעת.

כסית וגזיות הצפרנים^{תק"ח}, מסתכן הוא בשכחת התורה (שיש אומרים שיש בזה סרך איסור דאורייתא של "השמר לך פן תשכח", וראה מה שכתבנו בדברים ח"א יא, כב' ח'וב שמירת התורה משכחתה'). וכבר הזהיר על כך החזון איש וצ"ל שזה הטעם שהיום שוכחים את התורה, כי לא מקפידים על לימוד תורה בנקיות, וכן כתב בקובץ אגרות (ח"א סוף ד) "צריכים לתת לב להזהר ממפסידים טבעיים וסגוליים, מן הסגוליים שלא להקל בנטילת ידיים המבוארים בשולחן ערוך, ומאוד החמירו בזה כמבואר שם... וזהו בכלל טהרה המביאה לידי קדושה". **וכן** נשאל הגר"ח"ק שליט"א (שאלת רב עמ' קמח), האם כל פעם שחותך צפרניו בשיניו צריך לקום וליטול ידיו, שזה קשה מאוד ובפרט באמצע הלימוד. והשיב ש"ראוי ליטול, ואולי יועיל שעל ידי זה יפסיק לגמרי מלעשות כן, כי זה גורם לחילול שבת, ועוד עבירות".

י"א יש להזהר שלא להשליך את הצפורנים על הארץ, אף שהוא קשה מחמת שאינו נמצא במקום

תק"י. אף שחייב בנטילת ידיים גם כשלא גזזו את כל צפרניו [רשב"ץ (נדה ז.), כסא אליהו (ד, ז), כף החיים (פלאגי, ח, כז), מלבי"ם (ארצות החיים, לב הארץ ד, יח. מאיר להאריך ס"ק עז), חסד לאלפים (שם בהגה"ב ס"ק ג), תהלה לדוד (ס"ק יז), פתחי עולם (ס"ק לב), בן איש חי (פרשת תולדות, יז), עצי היער (ד, סג), כף החיים (ס"ק סח), שלחן מלכים (על קצש"ע ב, סד) ומאסף לכל המצוות (ס"ק ק)]. **אבל** בנוטל רק צפורן אחת, אמר החזון איש (דברים ונהגות) שאין נוהגים ליטול ידיים (ועיין בזה בבית ברוך ח"א ב, לו). והגר"ש דבליצקי שליט"א (הסכמה לשערי מועד) כתב שהנוטלים בשיניהם לא נהגו ליטול ידיים. וגם הגר"ח"ק שליט"א השיב כעין זה (בנקיות וכבוד בתפילה עמ' יח) שאף שאם נוטל חלק מהציפורן בידי צריך נטילה, אך בשיניו לא צריך נטילה, אלא אם נטל כמה צפורנים בשיניו שאז צריך נטילה, (ויש לעיין מנן לחלק כן). **אולם** הרשב"ץ (נדה ז.), קצות השולחן (להגר"ח נאה ח"א ב, יא), שלחן מלכים (על קצש"ע ב, סד) ומאסף לכל המצוות (ד, ק) כתבו מפורש שגם בשיניו חייב נטילה. ואולי גם הם מדברים דוקא כשנוטל כמה צפרנים, אבל בנוטל בשיניו ציפורן אחת, מודים שאין צריך נטילה כדברי החזון איש. ומבואר שכשכוסס כמה צפרנים, מודים כולם שצריך נטילה.

מסויים אלא עושה זאת כל הזמן, ואינו נוטל מכשיר לקצו, ובגמרא (מוע"ק יח.) הזהירו על כך ואמרו שהזורקם נקרא רשע^{תק"ט}.

תשובה: חכוסס את עורו וצפרניו ופרט את בשרו, יכול לחיכשל בכמה איסורים של אכילת בשר חאדם, גוזז בשבת ועוד, ולכן ימנע מזה כפי יכולתו.

^{תק"ט}. וגם מה שהשיב הגר"ק לעיל בטעם י' ש"ראוי ליטול ידיו בכל פעם, שעל ידי זה יפסיק לגמרי כי זה גורם לחילול שבת ועוד עבירות", ביאר המגיה שם דהיינו שמשליך צפרניו על הארץ. (ומסתמא כונתו כשנמצא חוץ לבית המדרש במקום שאסור להשליכם שם).